

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HƏYATA KEÇİRİLƏN MƏHKƏMƏ-HÜQUQ İSLAHATLARI: DEMOKRATİK MAHIYYƏTİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Mahir TAĞIYEV,

Hüquqi təminat və informasiya idarəsinin böyük prokuroru, ədliyyə müşaviri, hüquq elmləri namizədi, dosent, Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının üzvü.

Müstəqilliyi yenidən əldə etməklə, Azərbaycan xalqı öz dövlətçilik məqsədlərinə və milli-mənəvi dəyərlərinə uyğun hüquq və qanunvericilik sistemini yaratmaq və inkişaf etdirmək imkanına nail olmuşdur. Müstəqillik dövrü ərzində Azərbaycan Respublikasında inkişaf etmiş dövlətlərə uyğun olan xüsusiyyətlərə malik, Azərbaycan xalqının dövlətçilik məqsədlərinə və milli-mənəvi dəyərlərinə cavab verən, öz müsbət cəhətləri ilə fərqlənən, demokratik inkişafa və beynəlxalq hüquqi məkana inteqrasiya prosesinə şərait yaradan hüquq və qanunvericilik sistemləri qurulmuş və hazırda onların müasir tələblərə müvafiq olaraq, daha da təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla həyata keçirilir.

Lakin, bütün bunlar birdən-birə olmamışdır, ardıcıl olaraq, sistemli şəkildə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində mümkün olmuşdur. Məlum olduğu kimi, məhkəmə-hüquq islahatları dövlət quruculuğu prosesindən və dövlətdə həyata keçirilən ictimai-siyasi islahatlardan ayrılmaz olaraq, onlarla birlikdə həyata keçirilir. Məhkəmə-hüquq islahatlarının məzmunu və dinamikası dövlətin həyata keçirdiyi siyasətdən, dövlətin mahiyyətindən, məqsəd və vəzifələrindən, dövlət quruculuğu prosesinin inkişaf mərhələsindən çox asılıdır. Qanunların aliliyini təmin edən hüquqi dünyəvi dövlət quruculuğu prosesini yekunlaşdırmaqda olan Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları da məhz bu niyyətə xidmət etməklə, dövlət quruculuğu prosesi ilə paralel olaraq həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları tam demokratik mahiyyətə və məzmunu malik olan bütöv bir proses olaraq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını daha ardıcıl və dolğun şəkildə, daha geniş və demokratik məzmununda təmin etmək məqsədlərinə xidmət edir. Məhkəmə-hüquq islahatları bütöv və eyni mahiyyətə malik bir proses olsa da, onun məzmununun dövlət quruculuğu prosesinin və ictimai münasibətlərin inkişaf mərhələsindən asılı olaraq, yeni keyfiyyətlər əldə etməsi dinamikasını daha aydın təsvir etmək və izləmək üçün bu islahatların keçirilməsi dövrünü aşağıda qeyd olunan üç mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələ məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsi üçün hazırlıq mərhələsi olmuşdur. Bu mərhələ xalqımızın ümummilli lideri, ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı dövründən başlayaraq, onun sədrlik etdiyi komissiya tərəfindən hazırlanmaqla, 12 noyabr 1995-ci il tarixdə keçirilmiş ümumxalq səsverməsi -referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qüvvəyə mindiyi gündəki əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə müasir Azərbaycan dövlətinin qurulması prosesi, onun uğurlu inkişafı konsepsiyası kimi respublikamızda həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları da məhz Azərbaycan xalqının dahi oğlu Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə yenidən müstəqillik əldə etməsinə və yeni dövlətin qurulması, məhkəmə-hüquq islahatının aparılmasına başlanılması üçün şərait 1993-cü ilin Ü yarısından əvvəl olan dövrdə bu proseslərin həyata keçirilməsində irəliləyiş əldə edilməmişdir.

1993-cü ilin yarımilliyindən vəziyyət dəyişməyə başlamışdır və bu, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu cənab Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə əlaqədar olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, qanunun aliliyinə və vətəndaş cəmiyyətinə əsaslanan dövlətə çevirmək məqsədilə, milli dövlət quruculuğu prosesinin və məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsi üçün ilkin mərhələdə müvafiq hazırlıq işi aparılaraq, şərait yaradılmalı idi. 1995-ci ilin ortalarına kimi əsas məqsəd respublikamızda dövlətçiliyin qorunub saxlanılmasından, ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olmasından ibarət olmuşdur. Bu dövrdə respublikamızda güclü mərkəzi hakimiyyət qurulmuş, bunun üçün müvafiq qanunlar qəbul edilmiş, fərmanlar imzalanmış, hüquqi, ictimai-siyasi, məhkəmə-hüquq və sosial-iqtisadi sahələrdə islahatlarının aparılması üçün hazırlıq işləri görülməklə, dövlət quruculuğu prosesinin sürətləndirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır.

Hüquqi, iqtisadi, sosial və siyasi sahələrdə köklü islahatların aparılması üçün zəmin yaradıldıqdan sonra, 1995-ci ilin ortalarından başlayaraq, respublikamızda milli dövlət və milli hüquq sistemi quruculuğu prosesində daha ciddi addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyev milli dövlət quruculuğu və məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsi üçün hazırlıq mərhələsini nəzərdə tutaraq, «Yeni 2001-ci il, yeni əsr və 3-cü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti»ndə demişdir: «Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edərkən bəyan etmişdir ki, Azərbaycan demokratiya yolu ilə irəliləyəcək, ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi gedəcəkdir. Bunlar elan olunmuşdur. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanın daxili vəziyyəti ... çox gərgin olduğuna görə, bunlar söz idi, əməli tədbirlər isə lazımı səviyyədə görülmürdü. Azərbaycanda müstəqil dövlətin təsisatlarının yaranması və dövlət quruculuğu prosesi 1995-ci ildə vüsət aldı. Bunun əsasında Azərbaycanın qəbul etdiyi ilk Konstitusiya təşkil edirdi. Ondan sonrakı dövrdə

Azərbaycanda dövlətçilik möhkəmlənib, demokratik prinsiplər bərqərar olubdur. Demokratik hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi uğurla, sürətlə həyata keçirilir».

Qeyd etməliyəm ki, 1995-ci ilədək olan dövr məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsi üçün hazırlıq mərhələsi kimi səciyyələnsə də, bu istiqamətdə mümkün olan bütün lazımi işlər görülmüş, hətta bu gərgin dövrdə belə, ulu öndərin uzaqgörən və müdrik rəhbərliyi nəticəsində dövlət müstəqilliyi qorunub saxlanmaqla yanaşı, Azərbaycanı bütün dünyaya demokratik inkişaf yolu seçmiş ölkə kimi təqdim edən və tanıdan mühüm tədbirlər münasibətlərində hüquqi yardımın göstərilməsi, hüquqi sistemin korrupsiyaya qarşı mübarizə tələblərinə daha çox uyğun olması baxımından təkmilləşdirilməsi, işgəncələrin və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı institusional və funksional dəyişikliklərin edilməsi istiqamətində lazımi işlər görülmüş, məhkəmə-hüquq sisteminin müasir tələblərə uyğun daha yüksək dünya standartlarına cavab verməsi üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2001-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına daxil olaraq, daha sonra isə dünyada ən səmərəli hüquq müdafiə sistemi hesab edilən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasını ratifikasiya edərək, öz vətəndaşlarına bu qurumun başlıca institusional mexanizmi olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası altında olmasına şərait yaratmışdır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Konvensiyaya qoşulmuş dövlətlərin vətəndaşlarına beynəlxalq hüququn statusu subyekt statusunu verərək, onların hüquq və azadlıqlarının daha təminatlı qorunmasına, o cümlədən hətta beynəlxalq hüququn suveren subyekt olan dövlətin məhkəməyə çəkilməsi imkanını yaratmışdır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq aləmdə və beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının bu dərəcədə təminatlı və səmərəli müdafiəsini həyata keçirə bilən ikinci bir təsisat mövcud deyildir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Fərmanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin daha da möhkəmlənməsinə yönəlmişdir. Fərmanda ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması, əhəlinin məhkəməyə müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinin asanlaşdırılması, əhəlinin regionlarda məhkəmələrə müraciət etmək imkanlarının genişləndirilməsi məqsədi ilə regionlar üzrə yeni apellyasiya məhkəmələrinin yaradılması, hakimlərin sayının artırılması və məhkəmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, yeni məhkəmələrin təşkili, məhkəmə aparatlarının strukturunun və işinin yaxşılaşdırılması, Ali Ədliyyə Məktəbinin yaradılmasına dair tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasını Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsinin təşkili və məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması tövsiyə edilmişdir.

Fərmana müvafiq olaraq, ölkənin regionlarında (Naxçıvan Muxtar Respublikası, Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şirvan və Şəki) 6 sayda apellyasiya məhkəməsi təşkil olunaraq, hər biri mülki işlər, cinayət və inzibati xətalər üzrə işlər, hərbi məhkəmələrin işləri üzrə və iqtisadi mübahisələrə dair işlər üzrə kollegiyalardan ibarət olmaqla, müvafiq ərazi yurisdiksiyası üzrə fəaliyyət göstərir.

2003-cü ilin dekabrında qəbul olunmuş «Konstitusiya məhkəməsi haqqında» Qanunun təkmilləşdirilməsi prosesi aparılmaqla, Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların müdafiəsi ilə bağlı vətəndaşların birbaşa olaraq, Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi mexanizmi müəyyən olunmuşdur.

Avropa Şurası ilə daha sıx əməkdaşlıq aparılmaqla, məhkəmə-hüquq sisteminin əsaslarını və fəaliyyətini tənzim edən respublika qanunvericiliyinin müasir beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla həyata keçirilir. Bunun nəticəsi olaraq, son illərdə «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» qanuna əsaslı dəyişikliklər edilmiş, «Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında» Qanun, Hakimlərin Seçki Komitəsi haqqında Əsasnamə, Hakim vəzifəsinə namizədlərin seçilməsi Qaydaları, Hakimlərin etik davranış kodeksi qəbul olunmuşdur.

Yeni qanunvericiliyə əsasən, məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarəetmə funksiyasını həyata keçirən, məhkəmə sisteminin təşkilinin təmin edilməsi, hakimliyə namizədlərin seçilməsi, hakimlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, onların iş yerinin müəyyən edilməsi, intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi və digər məsələləri həll edən, daimi fəaliyyət göstərən müstəqil orqan olan Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradılmışdır. Tərkibi demokratik əsaslarla müəyyənləşdirilən Şuranın 15 üzvündən 9-u hakim, qalanları isə qanunvericilik və icra hakimiyyətlərini, prokurorluq orqanlarını və vəkillər kollegiyasını təmsil edirlər. Eyni zamanda, hakim vəzifəsinə namizədlərin seçilməsi prosesinin həyata keçirilməsi üçün tərkibinin əsas hissəsi hakim, digərləri isə prokurorluğun və vəkilliyin nümayəndələri olan müstəqil orqan Hakimlərin Seçki Komitəsi yaradılmışdır.

Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təmin olunmasında hakimliyə namizədlərin seçilməsi prosesinin əhəmiyyəti çox böyük olduğundan, yeni qaydalara əsasən, ən mütərəqqi və şəffaf metodlardan istifadə edilməklə, Avropa Şurasının mütəxəssislərinin iştirakı ilə hazırlanmış test, yazılı və şifahi imtahanlar, məhkəmələrdə uzunmüddətli trening və stajorluq daxil olan seçki prosesi müəyyən edilmişdir.

Prokurorluğun əməkdaşlarına qarşı tələbkarlığın artırılması və onların müasir standartlara uyğun səviyyədə davranışının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu işçilərinin Etik Davranış Kodeksinin layihəsi hazırlanaraq, Avropa Şurasının Hüquq Departamentində öyrənilməkdən və Avropa Şurasının ekspertləri

tərəfindən ekspertizadan keçirildikdən sonra qəbul edilmişdir. Etik Davranış Kodeksinin layihəsi «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2007-ci il tarixli Qanununun, «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın, Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyası tərəfindən 23 aprel 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş «Prokurorların peşə məsuliyyəti, vəzifə və hüquqlarına dair standartlar», «Prokurorluq işçiləri üçün etika və davranış üzrə Avropa rəhbər prinsipləri»nin («Budapeşt rəhbər prinsipləri»nin) və «Cinayət-mühakimə sistemində prokurorluğun rolu haqqında» Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 6 oktyabr 2000-ci il tarixli 19 sayılı Təvsiyələrinin müddəaları nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır.

Məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılması ilə əlaqədar son dövrdə həyata keçirilən tədbirlər ilə məhkəmə hakimiyyətinə aid olan prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti üçün qanunvericilik bazasının yaradılması, strukturun təkmilləşdirilməsi, o cümlədən Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə idarəsinin yaradılması, prokurorluğun fəaliyyətində müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi, vətəndaşların müraciətlərinə baxılması işinin təkmilləşdirilməsi, kadr korpusunun formalaşdırılmasında beynəlxalq standartlara uyğun yeni prosedurların tətbiqi, işə qəbulun müsabiqə yolu ilə və şəffaflıq əsasında həyata keçirilməsi, məhkəmələrdə dövlət ittihamının müdafiəsi işinin yenidən təşkili, istintaq işinin səmərəliliyinin artırılması, beynəlxalq əlaqələrin dairəsinin genişləndirilməsi, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və dünya ölkələrinin prokurorluqları ilə əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, prokurorluğun fəaliyyətində aşkarlığın təmin edilməsi, geniş ictimaiyyətlə, kütləvi informasiya vasitələri və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması təmin edilmişdir. «Prokurorluğa işə qəbul olunmaq üçün namizədlərlə müsabiqənin keçirilməsi Qaydaları»nın yeni layihəsi hazırlanaraq, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun əmri ilə təsdiq edilmişdir. Yeni Qaydalarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 23 noyabr 2007-ci il tarixli Fərmanına müvafiq olaraq, müsabiqənin yeni prosedur qaydaları onun ixtisas imtahanlarından (test imtahanı və yazılı imtahan) və söhbətdən ibarət olduğu müəyyən edilmişdir.

Prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinin və strukturunun təkmilləşdirilməsi, kadr potensialının gücləndirilməsi, yeni nəsil prokurorlarının formalaşdırılması və peşəkarlığının artırılması, habelə prokurorluğun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və işçilərinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi məqsədilə 2009-2011-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə dair» Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar görülmüş əhəmiyyətli tədbirlər içərisində 18 noyabr 2009-cu il tarixli qanunla «Prokurorluq haqqında» və «Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında» qanunlara edilmiş dəyişiklik və əlavələri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01 oktyabr 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə Baş Prokurorluqda Elm-Tədris Mərkəzinin yaradılmasını və s. qeyd etmək olar.

Məlum olduğu kimi, mükəmməl və səmərəli məhkəmə sisteminin mövcud olması, korrupsiyaya qarşı təsirli mübarizənin aparılmasının əsas şərtlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində zəruri qanunvericilik və institusional baza yaradılmış, «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanun, 2004-2006-cı illər üçün nəzərdə tutulmuş «Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı» və 2007-2011-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya» qəbul olunmuş, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilmiş, xüsusi ixtisaslaşmış qurumlar olan Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiya və Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə idarəsi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyun 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə dövlət və bələdiyyə əmlakının və vəsaitlərinin idarə olunması sahəsində korrupsiya ilə əlaqədar hüquqozmalaqlara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi ilə bağlı prokurorluq və digər dövlət orqanları tərəfindən bir sıra mühüm tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 11 mart 2011-ci il tarixdə «Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər haqqında» Fərmanın imzalanması, respublikamızda korrupsiyaya qarşı mübarizənin daha da gücləndirilərək, prinsipial xarakter aldığı bir daha təsdiq edir.

24 avqust 2002-ci il tarixdə keçirilmiş ümumxalq səsverməsi referendum nəticəsində Konstitusiyaya edilmiş vacib əhəmiyyətli dəyişikliklər məhkəmə hakimiyyətinə də aid olmuşdur. Bu dəyişikliklər nəticəsində yeni məhkəmə-hüquq sisteminə müvafiq olaraq, apellyasiya məhkəmələrinin konstitusion əsasları, Ali Məhkəmənin və prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinə aid müddəalar dəqiqləşdirilmiş, qanunvericilik təşəbbüsü hüququ mənsub olan subyektlərə Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu da aid edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına 18 mart 2009-cu il tarixdə keçirilmiş referendomla edilmiş əlavə və dəyişikliklər də respublikamızda insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı olaraq təmin edilməsi, dövlətin sosial yönümlüyünün artırılması, hüquqi dövlətin möhkəmləndirilməsi və demokratiyanın inkişafı ilə yanaşı, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, digər dövlət hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyələrin işinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aparılmışdır.

Cinayət Məcəlləsinin 47.3-cü maddəsinə əsasən, ictimai işlər cəzasına məhkum olunmuş şəxs, həmin işləri yerinə yetirməkdən qərəzli boyun qaçırdıqda, bu cəza azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir və bu zaman səkkiz saat ictimai işə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya on iki saat ictimai işə bir gün müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası hesablanır. Məcəllənin 49.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, islah işlərinə məhkum olunmuş şəxs qəsdən həmin

cəzanı çəkməkdən boyun qaçırıqda, bu cəza azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər və bu zaman yeni cəzanın müddəti müəyyən olunarkən bir gün islah işlərinə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç gün islah işlərinə bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesablanır.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 53.4-cü maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum olunmuş şəxs cəzanın icrasından qərəzli boyun qaçırıqda, bu cəza azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz olunur və bu zaman azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının müddəti azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddətinə günə-gün hesablanır. Cinayət Məcəlləsinin 77-ci maddəsində böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin cəzasının çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi qaydaları müəyyən edilsə də, bu dəyişdirilmənin həyata keçirilməsi zamanı yeni cəzanın necə hesablanmalı olduğu nəzərdə tutulmamışdır.

Cinayət qanunvericiliyində, fikrimizcə, cəza növlərinin qarşılıqlı nisbətində üç növü müəyyən edilməlidir: 1) cəzalarının bir-biri ilə ekvivalent (bərabər) dəyişdirilməsi və qarşılıqlı hesablanması üçün; 2) cəzanın cinayət məsuliyyətinin ağırlaşdırılması məqsədilə digər cəza növünə dəyişdirilməsi üçün və 3) cəzanın cinayət məsuliyyətinin yüngülləşdirilməsi məqsədilə digər cəza növünə dəyişdirilməsi üçün.

Cəza növlərinin qarşılıqlı nisbətində birinci növdən cinayətlərin məcmuyu və hökmlərin məcmuyu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanılarkən və cəzanın, onun çəkilməsi prosesinə məhkumun münasibətindən asılı olmayan səbəbdən dəyişdirilməsi zamanı istifadə edilməlidir. Cəzaların bir-biri ilə ekvivalent dəyişdirilməsi və qarşılıqlı hesablanması (müxtəlif növ cəzalarının bir-biri ilə tam dəqiq nisbətini müəyyən etmək çox çətin olduğundan, bəzən isə mümkün olmadığından, bu ad müəyyən qədər şərtidir) CM-in 66 və 67-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarla yanaşı, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasının islah işləri əvəzində (CM-in 50.1-ci mad.); intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasının iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası əvəzində (CM-in 54.1-ci mad.) və intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasını çəkən və hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliyə düşər olmuş hərbi qulluqçularının cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edildikdə (CM-in 78.3-cü mad.), tətbiq olunur.

Cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanılarkən tətbiq edilən cəzalar nisbəti onların ekvivalent (bərabər) mütənəsibliyinə (müddətinə, həcmələrinə) əsaslanmalıdır. CM-in 68.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş azadlıqdan məhrum etmənin bir gününün intizam xarakterli hərbi hissədə saxlamanın bir gününə, azadlığın məhdudlaşdırılmasının iki gününə, islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç gününə uyğunluğunun (bərabərliyinin) müəyyən edilməsini ekvivalent nisbət hesab etmək olar.

Cəzanın dəyişdirilməsi məhkumun cəzanı çəkməkdən qərəzli olaraq boyun qaçırması ilə əlaqədar həyata keçirildikdə, cəzaların nisbətində ikinci növdən istifadə edilməlidir. Bu halda cəzaların nisbəti elə müəyyən edilməlidir ki, cəza qanunda nəzərdə tutulmuş hesablama aparılmaqla dəyişdirildikdə, məhkumun vəziyyəti ağırlaşmış olsun, ona tətbiq edilən yeni cəza qabaqkına nisbətən daha sərt olsun. Əks halda, cəzadan qərəzli olaraq boyun qaçıran şəxsin cəzasının dəyişdirilməsi, əhəmiyyətini itirmiş olardı. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası onun icrasından qərəzli boyun qaçırıldığına görə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına dəyişdirildikdə, hesablamanın bu cəza növlərinin CM-in 68-ci maddəsində müəyyən edilmiş nisbəti ilə (2:1) deyil, iki dəfə ağır şərtlərlə: günə-gün hesabı ilə aparılmasının müəyyən edilməsi, qeyd olunan tələbdən irəli gəlir. Lakin, qanunun ictimai işlər və islah işləri növündə cəzalarının çəkilməsindən boyun qaçırıldığına görə, onların azadlığın məhdudlaşdırılması və azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməsi zamanı, yeni cəzanın hesablanması qaydasına dair müddəaları həmin tələbə cavab vermir. Belə ki, CM-in 68.1-ci maddəsində azadlıqdan məhrum etmənin bir gününün islah işlərinin üç gününə və ictimai işlərin səkkiz saatına bərabərliyi müəyyən edildiyi halda, məcəllənin cəzadan boyun qaçırmaya görə məsuliyyət müəyyən edən normalarında (CM-in 47.3 və 49.3-cü mad.) eyni, yaxud hətta məsuliyyəti yüngülləşdirən cəzalar nisbəti nəzərdə tutulmuşdur.

Sonda qeyd etmək istədik ki, məhkəmə-hüquq islahatları geniş məzmunu malik olmaqla, bütövlükdə hüquq, qanunvericilik və məhkəmə sisteminin yaranması, mövcudluğu, inkişafı və təkmilləşdirilməsi üzrə həyata keçirilən və keçirilməli olan məsələləri əhatə etmiş olduğundan, uzunmüddətli və davamlı bir prosesdir. Bu proses hazırda daha yüksək tələblərə müvafiq, yeni keyfiyyət halında davam etməkdədir.